

KOHTELIAISUUS EUROOPASSA

Leo Hickey ja Miranda Stewart (toim.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters 2005. 334 s. ISBN 1-85359-737-6.

Politeness in Europe -kirjalla on kunnianhimoinen tavoite: kuvata kohteliaisuutta eri Euroopan maissa ja osallistua samalla yleisellä tasolla teoreettiseen pohdintaan kohteliaisuudesta. Kirjaan on valittu 22 eri maata edustamaan Eurooppaa; joukosta puuttuvat vain kääpiövaltiot (Andorra, Liechtenstein ym.), Islanti sekä muutama Itä-Euroopan maa. Artikkeleissa pohditaan kunkin maan kannalta kuvaavia ja kohteliaisuuden tutkimukselle keskeisiä kysymyksiä: Suositaanko kieliyhteisössä enemmän epäsuoraa vai suoraa ilmaisua? Millaiset puhuttelumuodot ja tervehdykset ovat tyypillisiä? Miten tietyt puheaktit (direktiivit, kiitokset, anteeksipyyntöt) toteutuvat kohdekielessä verrattuna toiseen kieleen? Entä mitä monikielisissä maissa itse kielen tilannetyyppinen valinta voi kertoa kohteliaisuudesta?

Kohteliaisuus, joka on tavallisesti liitetty pragmatiikan ja sosiolingvistiikan tutkimukseen, on kielitieteessä verraten uusi tutkimusalue. Pioneeritutkimuksena voidaan pitää Brownin ja Levinsonin (1987 [1978]) universaaliala kohteliaisuusteoriaa, jossa kohteliaisuuden katsotaan liittyvän kasvojen suojelemiseen. Kahdenkymmenen viime vuoden aikana alan tutkimus on kuitenkin kasvanut voimakkaasti. Kuten kirjoittajat esipuheessaan toteavat, jo pelkästään tästä syystä *Politeness in Europe* -kirjan julkaiseminen on perusteltua: se tuo yhteen huomattavan määrän erikielisiä bibliografisia viitteitä alalta, jossa perinteisesti tunnettuja ovat olleet lähinnä englanninkieliset julkaisut.

Kun kyseessä on näin laaja artikkelii-

kokoelma, on selvää, että yksittäisten artikkelien tavoitteet vaihtelevat. Osa kirjoittajista osallistuu kohteliaisuuden teoreettiseen pohdintaan ja käyttää omaa aineistoaan tukena vallitsevien teorioiden edistämisessä tai kritisoinnissa. Lähtökohtana useimmilla on Brownin ja Levinsonin klassinen jako negatiiviseen ja positiiviseen kohteliaisuuteen (ns. etäkohteliaisuus ja lähikohteliaisuus). Muutamat kirjoittajat puolestaan lähestyvät aihetta tuoreemmista näkökulmista. Esimerkiksi GUDRUN HELD kuvaa kohteliaisuuden kehittymistä Italiassa eri aikakausina historiallisen pragmatiikan näkökulmasta. JULIANE HOUSE, samoin kuin MARINA TERKOURAFI, puolestaan määrittelee kohteliaisuuden laajemmin sosiokognitiivisesta näkökulmasta. Osa kirjoittajista taas ei ota lainkaan kantaa kohteliaisuuden teoreettiseen määrittelyyn vaan tyytyy käyttämään paikallista aineistoa esimerkkinä siitä, miten tietyt kohteliaisuuspiirteet toteutuvat käsiteltävänä olevassa kulttuurisessa kontekstissa.

Kohteliaisuuden tutkimuksen tuntemus vaihteleeekin suuresti kirjoittajan mukaan. Kirjoittajakunnassa on sekä alan konkareita (esim. Juliane House ja CATHERINE KERBRAT-ORECCHIONI) että niitä lingvistejä, joiden asiantuntemukseen varsinainen kohteliaisuuden tutkimus ei kuulu. Tämä kuvastaa luonnollisesti myös tutkimusalan suosiota kyseisessä maassa: angloamerikkalaisissa maissa tutkimustraditio on ollut jo pitkään vahva, samoin muun muassa Ranskassa ja Saksassa, ja viime vuosina myös esimerkiksi Kreikassa ja Kyproksella on tehty kiinnostavia, laajaan aineistoon perustuvia

tutkimuksia kohteliaisuudesta (näistä ks. Bayraktaroglu ja Sifianou 2001). Sen sijaan alan tutkimus suomenkielisestä materiaalista on varsin vähäistä (ks. kuitenkin Lampinen 1990; Muikku-Werner 1997).

Kohteliaisuuden tutkimuksesta kiinnostuneelle lukijalle kirjan artikkeleista antoisimpia ovat ne, joissa kirjoittaja ei vain kuvaile maansa kohteliaisuuskäytäntöjä jonkin piirteen osalta vaan pohtii aineistoaan kohteliaisuusteorian valossa ja sen lisänä. Keskityn tässä arviossani erityisesti näihin viimeksi mainittuihin artikkeleihin ja esittelen muutamia kirjoittajien havaitsemia kohteliaisuuden tutkimuksen kannalta kiinnostavia ilmiöitä.

Brownin ja Levinsonin klassista kohteliaisuuskäytännöstä on kritisoitu paljon viime vuosina (mm. Meier 1995; Eelen 2001; Watts 2003). *Politeness in Europe* -kirja kuitenkin osoittaa, että puutteistaan huolimatta näkemys on edelleen vahva erityisesti kulttuurienvälisessä vertailussa. Monet kirjoittajista sijoittavat maansa kohteliaisuuskulttuurin positiivinen–negatiivinen-akselille. Esimerkiksi brittiläisen MARTHA STEWARTIN aineistona on (kohteliaisuuden tutkimuksen traditiolle poikkeuksellisesti) kirjoitettu teksti. Se, missä määrin suorat tai epäsuorat kohteliaisuusstrategiat ovat hyväksyttävissä, on luonnollisesti kulttuurikohtaista, ja Stewart toteaa brittiläisen yhteiskunnan olevan melko salliva negatiivisen, epäsuoran kohteliaisuuden suhteen. Tällöin kuulijalle tai lukijalle lankeaa iso vastuu viestin propositionaalisen sisällön ymmärtämisestä: »[T]o be British a healthy degree of paranoia can help» (s. 128). LEO HICKEY puolestaan toteaa, että Espanja sijoittuu positiivisen ja negatiivisen kulttuurin jatkumossa positiivisen kulttuurin ääripäähän: espanjalaiset näkevät keskusteluissa paljon vaivaa osoittaakseen läheisyyttä ja ottaakseen puhekkumppanin huomioon.

Yksi kohteliaisuustutkimuksen perusta-

vista tutkimuskysymyksistä on epäsuoran ilmaisun ja kohteliaisuuden suhde. Klassisten kohteliaisuusteorioiden mukaan ilmaus on sitä kohteliaampi, mitä epäsuorempi se on (Leech 1983: 108; Brown ja Levinson 1987 [1978]). Näkemystä on kuitenkin kritisoitu empiiristen, vertailevien tutkimusten perusteella (mm. Blum-Kulka 1987). Epäsuoruuden ja kohteliaisuuden mutkikas yhteys nousee esille myös *Politeness in Europe* -kirjan artikkeleissa. Juliane House vertaa saksan keskustelunormeja englanttiin ja toteaa, että yleisesti ottaen saksassa suositaan suurempaa ilmaisua kuin englannissa, mikä ei kuitenkaan kerro kohteliaisuudesta tai epäkohteliaisuudesta vaan yksinkertaisesti kulttuuri- ja kielispesifisestä konventiosta. Myös Kyproksen kreikkaa tutkivan Marina Terkourafin aineistossa suorat ilmaukset ovat yleisimpiä lukuisissa konteksteissa, eivätkä keskusteluun osallistuvat pidä niitä epäkohteliaina vaan tilanteeseen sosiaalisesti soveltuvina. Terkourafi toteaaakin, että kohteliaisuus on enemmän puhujan konventionaalista tietoa siitä, mitkä ilmaukset ovat odotuksenmukaisia missäkin tilanteissa, kuin yksilön rationaalisen ajattelun tuottamia kohteliaisuuden universaaliperiaatteen uniikkeja sovelluksia (s. 289). (Ks. myös Watts 2003.)

Useissa artikkeleissa aineistona on asiointikeskusteluja: EMMANUELLE DANBLON, BERNARD DE CLERCK ja JEAN-PIERRE VAN NIPPEN analysoivat erilaisia ostotapah- tumia Belgiassa, ELIN FREDSTEDT matkatoimistokeskusteluja Tanskassa ja Catherine Kerbrat-Orecchioni leipomokeskusteluja Ranskassa. Kirjoittajat keskittyvät tutkimaan näistä asiointitilanteista muun muassa tervehdyksiä, direktiivejä ja kiitoksia. Erityisen kiintoisaa on, että kirjoittajat päätyvät aineistojensa perusteella samansuuntaisiin näkemyksiin: perinteinen kasvojen uhkaamisen ja suojelun näkökulma, jonka mukaan tietyt toiminnot, kuten direktiivit,

▷

ovat itsessään kasvoja uhkaavia (Brown ja Levinson 1987[1978]: 65–68), ei näissä tilanteissa ole riittävä tai edes relevantti. Esimerkiksi Danblon, de Clerck ja van Noppen toteavat (s. 54–55), että asiointiin kuuluvat kohteliaina pidetyt ilmaukset (mm. kiitokset ja englannin *please*-ilmauksen vastineet) eivät toimi asiakkaan ja myyjän välillä niinkään direktiivien lievennyksinä vaan ennemminkin ystävällisyyden ja konventionaalisen hyvän käytöksen ilmaisuna, jonka tarkoituksena on vahvistaa puhujien välistä suhdetta. Tästä näkökulmasta ne voidaan rinnastaa puheakteihin: kohteliaat ilmaukset toimivat kielellisinä rutineina yhteisesti rakennettavassa vuorovaikutuksessa. Samaten kreikkalaiset MARIA SIFIANOU ja ELENI ANTONOPOULOU toteavat artikkelissaan, että voidakseen päättää, onko jokin sosiaalinen toiminta kasvoja uhkaavaa vai suojelevaa, on arvioitava, millaiseen sekvenssijäsenyykseen ja laajempaan sosiokulttuuriseen ympäristöön toiminta kuuluu. Ennen kuin voidaan tehdä paikallisia saati globaaleja yleistyksiä kohteliaisuudesta, on kuitenkin tutkittava huomattavaa määrää erilaisia toimintatyyppisiä.

Kontekstilähtöisyyttä korostaa myös virolainen LEELO KEEVALLIK, jonka aineistona on 324 erityyppistä nauhoitettua puhelinkeskustelua. Keevallik paitsi avaa artikkelissaan kiinnostavan näkemyksen viron muuttuvaan kohteliaisuuskulttuuriin myös pohtii ansiokkaasti kohteliaisuuden tutkimuksen soveltamista keskusteluaineistoon. Tällaista analyysitapaa on perinteisesti pidetty vaikeana (esim. Forsberg 1998: 51–52 ja siinä mainitut lähteet). Keevallik toteaa, että kielitieteen klassinen tapa tarkastella kohteliaisuusilmiötä eli yksittäisiin lauseisiin ja puheakteihin keskittyvä puhujakeskeinen analyysi ei välttämättä ole paras tapa käsitellä keskusteluaineistoa: se, mitä kohteliaisuusteoriassa on perinteisesti pidetty yksittäisinä puheakteina, voikin

keskustelussa toimia sarjana keskustelun vaihteita (*conversational steps*). Tarkastelemalla lähemmin keskustelun mekanismeja voimme ymmärtää kohteliaisuudesta uusia puolia. Keevallik toteaa, että kasvojen suojelun tarve (*face wants*) on inhimillisessä vuorovaikutuksessa yleinen mekanismi, mikä heijastuu myös keskusteluun. Keevallik viittaa John Heritageen (s. 214): ihmisellä on luontainen taipumus pyrkiä rakentamaan puhetta vuorovaikutuksessa siten, että yhteenkuuluvuuden tunne lisääntyisi ja konflikteilta vältyttäisiin (Heritage 1984: 265).

Yhtenä vaarana tällaisissa yleisesitteilyissä, joissa on kuvattava lyhyesti oman kieliyhteisön erityispiirteitä ja erityisesti kulttuurisesti niin kiistanalaista aihetta kuin kohteliaisuus, on sortua tekemään yksinkertaistavia päätelmiä kielellisen käytöksen perusteella ja näin vahvistaa kansallisia stereotyyppioita. Useimmissa artikkeleissa vaara on tietoisesti vältetty ja kirjoittajat varovat tekemästä aineiston perusteella yleistyksiä. Esimerkiksi Catherine Kerbrat-Orecchioni toteaa, että ranskalaisia pidetään enemmän konfliktin- kuin konsensushakuisina. Ranskalaisten käyttämät itseään korostavat ilmaukset (esim. *moi, je pense que*, kirj. 'minä, minä ajattelen että'), jatkuvat keskeyttämiset ja päällekkäispuhunnat ovat Kerbrat-Orecchionin mukaan seikkoja, jotka saavat erään mielipidemittauksen mukaan 19 prosenttia englantilaisista pitämään ranskalaisia maailman epäkohteliaimpana kansana. Kerbrat-Orecchioni kuitenkin huomauttaa viisaasti, ettei ainoastaan käyttäytymisen vaihtele kulttuurista toiseen vaan myös tapa, jolla käyttäytymistä arvioidaan suhteessa kulttuuria ylläpitävään arvoysteemiin. Keskeyttämisiä ei Kerbrat-Orecchionin mukaan tulisikaan nähdä ainoastaan epäkohteliaana toimintana: hyvin usein ne pitävät yllä keskustelun tempoa,

saavat sen elämään ja antavat sille lämpöä ja spontaaniuden tuntua. Saman huomion tekee myös Leo Hickey analysoidessaan espanjalaista keskustelua.

VALMA YLI-VAKKURI puolestaan kuvaa artikkelissaan hyvin toisenlaista puhekulttuuria ja keskittyy erityisesti suomelle ominaiseen persoonan välttämiseen (vrt. kuitenkin Laitinen 1995). Sinänsä ansiokkaan katsauksen lopussa muutamat yleistyksiset saattavat kuitenkin mietityttää (suomalais-ta) lukijaa: suomalaiset ovat haluttomia tekemään aloitteita keskusteluun tai ilmaiseemaan erimielisyyttä, itäsuomalaiset ovat puheliaita ja länsisuomalaiset varautuneita, ekspressiivinen kohteliaisuus nolostuttaa suomalaista tai saa jopa epäilemään puhujan tarkoituksiperää (s. 201). Ehkä tässä, kuten muutamassa muussakin artikkelissa, olisi ollut paikallaan kiinnittää huomiota myös sosiolingvistiseen variaatioon ja viitata empiiriisiin tutkimuksiin.

Politeness in Europe -kirja sisältää hengästyttävän määrän tiiviisti esitettyä tietoa. Kirjan ehkä suurin anti itse kohteliaisuuden tutkimukselle on yksityiskohtaisen, paikalliseen aineistoon perustuvan analyysin ja yleisen kohteliaisuusteorian yhdistäminen. Vaikuttaa siltä, että vaikka perinteinen näkemys kohteliaisuudesta positiivisten ja negatiivisten kasvojen suojeluna on yleisellä tasolla ja kulttuurienvälisessä vertailussa hedelmällinen (kritiikistä ks. kuitenkin teorian sovellettavuudesta aasialaiseen kulttuuriin esim. Ide 1989), teoriassa ei muun muassa sen puheakti- ja puhujälähtöisyyden vuoksi oteta huomioon merkitysten kontekstisidonnaisuutta ja kielenpuhujien yhteistyötä merkitysten muodostamisessa. Tämän vuoksi se soveltuu huonosti keskustelunaineiston syvällisempään analyysiin. Autenttisen aineiston kohteliaisuuden tutkimukseen tarvitaan uusia, monipuolisia ja monitieteisiä näkökulmia sekä laajoja aineistoja. *Politeness in Europe* -teoksessa

esitellään avauksia tähän suuntaan. Toivotavasti kuulemme niistä myöhemmin. ■

JOHANNA TANNER

Sähköposti: johanna.p.tanner@helsinki.fi

LÄHTEET

- BAYRAKTAROGLU, ARIN – SIFIANOU, MARIA 2001: *Linguistic politeness across boundaries: The case of Greek and Turkish*. Amsterdam: John Benjamins.
- BLUM-KULKA, SHOSHANA 1987: Indirectness and politeness in requests: Same or different? – *Journal of Pragmatics* 11 s. 131–146.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987 [1978]: *Language and politeness: Some universals in language usage*. Studies in interactional sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- EELÉN, GINO 2001: *A critique of politeness theories*. Manchester: St Jerome.
- FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali: muoto ja merkitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HERITAGE, JOHN 1984: *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- IDE, S. 1989: Formal forms of discernments: Two neglected aspects of universals of linguistic politeness. – *Multilingua* 8 s. 223–248.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – *Virtittäjä* 99 s. 337–358.
- LAMPINEN, ARJA 1990: *Suomen kielen kohteliaisuusstrategiat*. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LEECH, GEOFFREY 1983: *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- MEIER, ARDITH J. 1995: Passages of politeness

ness. – *Journal of Pragmatics* 24 s.
381–392.

MUIKKU-WERNER, PIIRKKO 1997: »Jättä mi-
nut rauhaan, hävi heti»: suomalais-
ten ja suomenoppijoiden pyynnöt ja

anteeksipyynnöt. Jyväskylä: Jyväsky-
län yliopiston soveltavan kielentutki-
muksen keskus.

WATTS, RICHARD 2003: *Politeness*. Cambrid-
ge: Cambridge University Press.